

OKSIDLƏŞMƏ-REDUKSIYA REAKSIYALARI HAQQINDA

M.A.Ağayeva

Bakı şəhəri, 158№-li orta məktəb

Oksidləşmə dərəcəsi atomun elektron aldıqda və ya qəbul etdikdə birləşmə daxilində qazandığı şərti yüküdür. Oksidləşmə dərəcəsi müsbət, mənfi, sıfır və kəsr qiymətlər ala bilər. Oksidləşmə dərəcəsi sanki atomun malekuldakı vəziyyətini xarakterizə edir. Elektronu özündən uzaqlaşdıran atom müsbət, yaxınlaşdıran atom mənfi yüklənir. Oksidləşmə dərəcəsinin təyin edilməsi zamanı molekulun ionlardan təşkil olunmasını fərz edirlər. Və bütün əlaqələndirici elektron cütlərinin daha elektromənfi atoma keçməsi nəzərə alınsa da əslində tam yerdəyişmə ən böyük elektromənfilik fərqində belə baş vermir. Oksidləşmə dərəcəsinə miqdarı olaraq kimyəvi birləşmədə yerdəyişən valent elektronlarının sayı ilə müəyyən edirlər.

Elektron cütü eyni atoma məxsus olduqda elektron sürüşməsi baş vermir. Bu səbəbdən oksidləşmə dərəcəsi sıfıra bərabər olur. Elektronlar hansı atoma tərəf yerdəyişibsə o atom mənfi, digər atom müsbət yüklənir. Bu zaman isə oksidləşmə dərəcəsi mənfi və müsbət qiymətlər alır. Müsbət və mənfi işarələri rəqəmlərin qarşısında yazılmalıdır.

Bəsit maddələrdə və birləşmələrdə atomların oksidləşmə dərəcəsinə təyin etmək üçün aşağıda yazılanları nəzərə almaq lazımdır:

1. Bəsit maddələrdə atomun oksidləşmə dərəcəsi həmişə sıfıra bərabər olur: H_2, N_2, F_2, O_2, P_4
2. Biratomlu ionda elementin oksidləşmə dərəcəsi ionun yükünə bərabərdir. Məsələn Ca^{2+} ionunda oksidləşmə dərəcəsi +2 dir.
3. Metallar bütün mürəkkəb birləşmələrdə “+” oksidləşmə dərəcəsinə malik olur.
4. Qeyri metallar həm müsbət həm də mənfi oksidləşmə dərəcəsi göstərə bilər.
5. Sabit oksidləşmə dərəcəsi göstərən elementlər var ki, onlar həm də sabit valentlidirlər
6. Birləşmələrdə qələvi metallar: Li, Na, K, Rb, Cs +1, II A və II B qrup metalları +2, alüminium +3, flüor -1 oksidləşmə dərəcəsi göstərir
7. Hidrogen metallar və silisiumla olan birləşmələrində -1 oksidləşmə dərəcəsi, digər qeyri- metallarla birləşmələrdə +1 oksidləşmə dərəcəsi göstərir.
8. Oksigen peroksidlərdə: -1 ($H_2O_2, Na_2O_2, CaO_2, BaO_2$), superoksidlərdə - $\frac{1}{2}$ (KO_2, NaO_2), ozonidlərdə - $\frac{1}{3}$ (NaO_3, KO_3), flüorla birləşmələrdə (OF_2 ,

O₂F₂) +1 və +2, oksidləşmə dərəcəsi göstərir. Gordüyümüz kimi oksidləşmə dərəcəsi kəsr qiymətlər də ala bilər.

9. Azot metallar və qeyri metallarla birləşmələrdə (flüor və oksigendən başqa) -3 (valentliyi III), oksigenli birləşmələrdə isə +1 dən +5 -ə dək qiymətlər ala bilər.

10. Kükürd metallar və özündən zəif qeyri-metallarla (C, P, Si) birləşmələrdə -2 (valentliyi II), oksigenli və flüorlü birləşmələrdə isə +3 və +5 oksidləşmə dərəcələri (valentliyi III və IV) göstərir.

11. Karbon metallar, hidrogen və silisiumla birləşmələrində mənfi, oksigenli və halogenli birləşmələrində müsbət oksidləşmə dərəcəsi göstərir. Yalnız dəm (CO) qazında III, digər birləşmələrdə IV valentli olur.

12. Neytral birləşmələrdə atomların oksidləşmə dərəcələrinin cəbri cəmi həmişə sıfır, ionlarda isə ionun yükünə bərabər olur.

13. Ən yüksək müsbət oksidləşmə dərəcəsi adətən qrupun nömrəsinə bərabər olur. Məsələn kükürd dövrü sistemin VI qrupunda yerləşdiyinə görə ən yüksək oksidləşmə dərəcəsi +6 -dir.

14. Əsas yarım qrup elementlərinin ən aşağı oksidləşmə dərəcəsi adətən qrupun nömrəsindən səkkiz çıxmaqla tapılır.

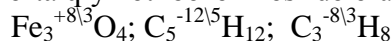
15. Elementlərin oksidləşmə dərəcəsinə birləşmələrin qrafik və quruluş formuluna görə də təyin etmək olar. Bunun üçün birləşməni əmələ gətirən elementlərin elektromənfiliklərini fərqləndirmək lazımdır.

16. Spirtlərdə 1-ci karbon atomunun oksidləşmə dərəcəsi -1 olur. 1-ci karbon atomu iki hidrogen atomundan 2 elektron alır və oksigen atomuna bir elektron verir və ümumilikdə onun oksidləşmə dərəcəsi $-2+1=-1$ olur: H₃C⁻²-C⁻¹H₂-OH etil spirti. Yalnız metanolada H₃C⁻²-OH olur.

17. Aldehidlər də 1-ci karbon atomunun oksidləşmə dərəcəsi +1 olur. Yalnız formaldehiddə 0 olur.

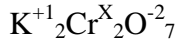
18. Karbon turşularında da hər hansı karbon atomunun oksidləşmə dərəcəsinə tapmaq üçün karbon atomlarının nömrələnməsi -COOH karboksil qrupundan başlayaraq həmin funksional qrup daxil olan uzun zəncir üzrə aparılır. Karbon turşularında 1-ci karbon atomu +3, qarışqa turşusunda isə +2 oksidləşmə dərəcəsi göstərir. Birli aminlərdə R-C⁻¹H₂NH₂, metil amində isə C⁻²H₃NH₂ olur.

Oksidləşmə dərəcəsi müsbət, mənfi, sıfır qiymətlər alır. Oksidləşmə dərəcəsinin qiyməti verilən və alınan elektronların ümumi balansı ilə təyin etdikdə onun orta qiyməti bəzən kəsr də olur. Məsələn,

Göründüyü kimi əksər elementlərin oksidləşmə dərəcələri dəyişkən olur. Oksidləşmə dərəcəsi mürəkkəb birləşmədə atomun vəziyyətini rəbitənin növündən asılı olmayaraq xarakterizə edir.

İndi isə oksidləşmə dərəcəsinin hesablanmasına aid misala baxaq. Neytral molekula müraciət edək. $K_2Cr_2O_7$ üçün

$$2x(+1) + 2X + 7x(-2) = 0$$

$$X = (14 - 2) / 2 = +6$$

$(PO_4)^{-3}$ ionuna baxaq. Burada oksidləşmə dərəcəsinə hesablayaq.

$$(P^XO^{-2}_4)^{-3}X + (-2) \times 4 = -3 \quad X = +5$$

Kovalent rabitəli birləşmələrdə elektromənfililiyi böyük olan atomun oksidləşmə dərəcəsi “mənfi”, elektromənfililiyi kiçik olanı isə “müsbət” işarə edirlər. Əksər üzvi birləşmələrdə kimyəvi rabitə zəif polyar xarakter kəsb etdiyindən onlara flüor, oksigen, xlor kimi elektromənfililiyi böyük olan atom birləşdikdə karbon atomu ilə onlar arasında elektron sıxlığının yerdəyişməsi baş verir. Nəticədə rabitənin polyarlığı artır. Belə maddələrdə atomların oksidləşmə dərəcəsi elektromənfiliklərin qiymətini nəzərə almaqla hesablanır.

Bilirsiniz ki, bütün kimyəvi reaksiyalar müxtəlif əlamətlərə görə təsnif olunur. Bu təsnifatdan biri də oksidləşmə dərəcəsinin dəyişib dəyişməməsiylə bağlıdır.

Bu baxımdan reaksiyalar iki qrupa bölünür:

Birinci qrup reaksiyalarda iştirak edən atomlar və ionlardan heç birinin oksidləşmə

dərəcəsi dəyişmir.

Bu qrupa bütün mübadilə, bir çox birləşmə və parçalanma reaksiyaları daxildir.

İkinci qrup reaksiyalarda atom və ya ionlar arasında elektron mübadiləsi gedir, bu da onların oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsinə səbəb olur.

Bu qrupa əksər birləşmə, bütün əvəzətmə və bəzi parçalanma reaksiyaları daxildir.

Reaksiyada iştirak edən atom və ya ionların oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsi ilə gedən reaksiyalara **oksidləşmə-reduksiya reaksiyaları** deyilir.

Oksidləşmə-reduksiya reaksiyalarını izah etmək üçün bir neçə nəzəriyyə məlumdur. Onlardan ən birincisi flagiston nəzəriyyəsi olub. Bu nəzəriyyə İ. Beher adlı alman alimi tərəfindən XIII əsrin əvvəllərində yaradılmışdı. O zaman alimlər hesab edirdi ki, oksidləşmə flagistonun itirilməsi, reduksiya isə əldə olunmasıdır. Yanma zamanı cism flagiston itirir:

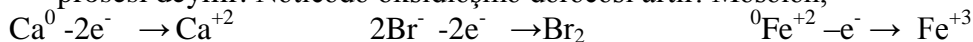
Lakin sonralar məlum oldu ki, flagiston adlı maddə yoxdur. Lakin 1777 -ci ildə Lavuazyenin yaratdığı yanmanın oksigen nəzəriyyəsi XIX -cu əsrin əvvəllərinə qədər öz qüvvəsini saxladı. Bu nəzəriyyəyə görə oksidləşmə-maddələrin oksigenlə birləşməsi, reduksiya isə əksinə onun maddədən ayrılmasıdır. Verilmiş nəzəriyyəyə görə bu proseslərə vəhdətdə deyil, ayrılıqda

baxılırdı. Bu baxımdan bir çox oksidləşmə-reduksiya reaksiyaları, məsələn, metalların kükürlə və halogenlərlə olan reaksiyaları, elektroliz prosesləri izah olunmaz qalırdı.

XIX əsrin axırlarında oksidləşmə-reduksiya proseslərini izah edə bilən mükəmməl bir nəzəriyyə yarandı. Bu müasir nəzəriyyə **elektron nəzəriyyəsi** adlandı. Məlum oldu ki, oksidləşdirici və reduksiyaedici başqa maddələr də ola bilər. Həmin nəzəriyyəyə görə oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsi reaksiyaya daxil olan maddələrin atomlarının bir birinə elektron verməsilə həyata keçir. Bu zaman elektron alan və ya qəbul edən yalnız neytral atom deyil, həm də neytral molekul və ya ionlar ola bilər. Elektron nəzəriyyəsində oksigen nəzəriyyəsindən fərqli olaraq oksidləşmə-reduksiya proseslərinə ayrılıqda deyil vəhdətdə baxılır.

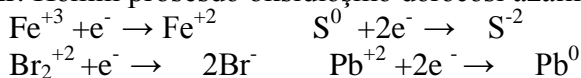
Elektron nəzəriyyəsinin əsas müddələri aşağıdakılardır:

1. Atom, molekul və ionların özündən elektron verməsinə oksidləşmə prosesi deyilir. Nəticədə oksidləşmə dərəcəsi artır. Məsələn,

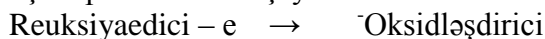
Elektron verilməsi prosesi dedikdə elektronun oksidləşən atomun orbitalından oksidləşdirici atomun orbitalına keçməsi, və ya elektron cütünün oksidləşdirici tərəfə yerdəyişməsi nəzərdə tutulur.

2. Atom, molekul və ya ionların elektron birləşdirməsinə reduksiya prosesi deyilir. Həmin prosesdə oksidləşmə dərəcəsi azalır. Məsələn,

3. Kimyəvi reaksiya zamanı özündən elektron verən atom, molekul və ya ion reduksiyaedici adlanır. Onlar elektron verdikdə özləri oksidləşir. Özünə elektron birləşdirən atom, molekul və ya ion oksidləşdirici adlanır. Reaksiya zamanı onlar reduksiya olunur.

4. Oksidləşmə prosesi həmişə reduksiya prosesi, reduksiya prosesi həmişə oksidləşmə prosesi ilə müşayiət olunur. Yəni bu proseslər eyni zamanda baş verir.

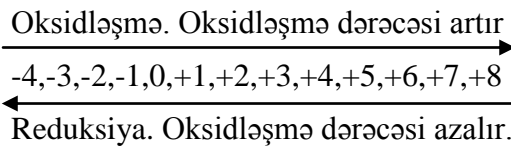
Oksidləşmənin mahiyyəti ondan ibaretdir ki, oksidləşən maddə, yəni reduksiyaedici elektron verir və bu zaman elektron qəbul edən maddə reduksiya olunur. Ona görə də, reduksiyanın mahiyyəti elektronun reduksiyaediciyə verilən oksidləşdiriciyə keçməsindən ibaretdir. Məsələn,

Karbon atomu (reduksiyaedici) iki elektron verərək +2 oksidləşmə dərəcəsinə qədər oksidləşir, dəmir atomu iki elektron qəbul edərək (oksidləşdirici) sərbəst dəmirə reduksiya olunur.

5. Oksidləşmə- reduksiya prosesində reduksiyaedicinin verdiyi elektronların sayı, oksidləşdiricinin qəbul etdiyi elektronların sayına bərabər olur. Bu zaman elektronun bir atomdan digərinə tam və ya qismən keçməsindən asılı olmayaraq şərti olaraq qəbul edilir ki, elektron tam keçmişdir.

Oksidləşmə-reduksiya reaksiyasında oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsinə aşağıdakı sxem üzrə göstərmək olar:

Oksidləşmə-reduksiya prosesləri məişətdə və sənayedə böyük əhəmiyyətə malikdir. Sənayedə heyata keçən elektroliz, piroliz, yanma reaksiyaları və s. hamısı oksidləşmə-reduksiya reaksiyalarıdır. Məişətdə baş verən fotosintez, orqanizmlərdə havanın udulması və qidanın həzmi kimi mühim proseslər də bu tip reaksiyalardandır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Хомченко Г. П., Севастьянова К. И., Окислительно-восстановительные реакции, 2 изд., М., 1980
2. Кери Ф., Сандберг Р., Углубленный курс органической химии, пер. с англ., кн. 2, М., 1981, с. 119-41, 308-43
3. Марч Дж., Органическая химия, пер. с англ., т. 4, М., 1988, с. 259—341
4. Дракин С. И., Тодрес З.В. Органическая химия, т. 12, М., 1989.
5. Тодрес З.В., Электронный перенос в органической и металлоорганической химии, в сб.: Итоги науки и техники.
6. Verdizadə N.A., Zalov Ə.Z., Quliyev K.A., Sərdarlı A. M. Oksidləşmə-reduksiya reaksiyaları
7. Abbasov V. M., Abbasov M.M., Xanlarov T.N., Əliyev V.S., Güləliyev T.C. Kimya - abituriyentlər və yuxarı sinif şagirdləri üçün dərs vəsaiti. 2016.

М.А. Агаева

Об окислительно-восстановительных реакциях

АННОТАЦИЯ

В статье дано сведения про степени окисления, окислительно-восстановительных реакциях и процессах. Статья важна учащихся в средних школах и абитуриентам для понятия степени окисления и окислительно-восстановительных процессах.

M.A. Agayeva

About oxidation-reduction reactions

SUMMARY

This article shows the conception about oxidation degree, about oxidation-reduction reactions and process. This article is worth both for pupils of secondary schools and graduates to understand the conception of oxidation degree and oxidation-reduction react.

Açar sözlər: valentlik, atom, ion, elektron, oksidləşmə dərəcəsi, oksidləşdirici, reduksiyaedici, oksidləşmə-reduksiya.

Ключевые слова: валентность, атом, ион, электрон, степени окисления, окислитель, восстановитель, окислительно-восстановительные.

Key words: valence, atom, ion, elektron, oxidation degree, oxidation-reduction.